

RİSKLER VE FIRSATLAR EKSENİNDE MEDYA VE ÇOCUK İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Oya ŞAKI AYDIN¹, Şevval ÖZDEMİR²

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, osaydin@ticaret.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6463-1272.

² İstanbul Ticaret Üniversitesi, ssevallozdemiir@gmail.com, ORCID NO:0009-0002-6569-7278.
DOI NR. : 10.5281/zenodo.14481295

ÖZET

Özellikle son yıllarda gündelik hayattaki artan rolüne bağlı olarak medyanın olumsuz etkilerine dönük endişe ve korkular farklı çevrelerde dile getirilmeye başlanmıştır. Geleneksel medyadan etkileşimli dijital medyaya doğru hızlı bir geçiş yaşanırken, özellikle çocukların tükettikleri ve ürettikleri içerikler ve bunların etkileri tartışma konusu olmaktadır. Bu çerçeveden bakarak, bu çalışmada amacımız aileler, okul çevreleri ve kanun koyucular nezdinde sorunsallaştırılan medya ve çocuk ilişkisine hem sunduğu fırsatlar hem de toplumca baş etmemiz ve düzenlememiz gereken riskler bağlamında bakabilmektir. Bu noktadan hareketle bu bölümde konuya dair öne çıkan başlıklar ekseninde bir literatür taraması yapılarak, toplumsal, ekonomik, kültürel, pedagojik ve iletişimsel yönleriyle çocukların medya alışkanlıkları ve kullanımları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Çocuk, Dijital Kültür.

1. GİRİŞ

Başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçları, etkin ve yaygın kullanılmaya başladığı 20. yüzyılın ortalarından itibaren etkileri bağlamında tartışmaların odağında olmuştur. Gazeteler, dergiler, sinema ve televizyonla devam eden kitle iletişim araçlarının serüveninde belki de en fazla korku ve endişe yarattıkları dönem internet çağıyla birlikte başlamıştır. Kullanımın bireyselleşmesi, sıradan insanın içerik üreticisi olması, sosyal medyada etkileşimsellik, mobilite, anonimlik ve kontrolün zorlaşması gibi unsurlar sebebiyle günümüz toplumları medyanın birey üzerindeki etkilerine daha fazla odaklanmak durumunda kalmıştır. Bu etkileri tartışırken özellikle çocuk kullanıcılar ve onların gündelik pratikleri daha fazla ilgi

çekmektedir. 1960’larda “bebek bakıcısı” olarak görülen televizyon ekranının yerini büyük ölçüde YouTube ve benzeri platformların içerikleri ve mobil cihazlar almıştır. Gündelik hayatta en çok karşılaştığımız manzaralardan birisi hiç şüphesiz ki tablet veya akıllı telefon ekranına bakan küçük çocukların büyülenmiş yüzleridir. Bu büyülenme eğitimciler, anne babalar ve yasa koyucular tarafından hem bir endişe hem de bir fırsat olarak algılanabilmektedir. Dijitalleşme ve internetle birlikte medya içeriklerinin çocukların psiko-sosyal gelişimindeki rolü yeniden tartışma konusudur.

Burada özellikle çocukların maruz kaldıkları etkilerin sorunsallaştırılması, çocuklara dönük korumacı bakış açısının ve kuşkusuz ki bu yaş grubunun özelliklerinin bir yansımasıdır. Çocukluğun ne olduğu, hangi yaşta başlayıp bittiği tarihsel süreç içinde dönüşerek şekillenmiştir. TDK çocuğu, “küçük yaşta erkek veya kız”, “soy bakımından oğul veya kız evlat”, “Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak” olarak tanımlamaktadır (<https://sozluk.gov.tr/2023>). Sözlük tanımının dışında çocuk kategorisinin hukuki açıdan ve toplumsal açıdan farklı kavrayışları mevcuttur. Birleşmiş Milletler çocuk hakları sözleşmesine göre, “... çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” (UNICEF, 2023). Sosyolojik açıdan batığımızda ise çocuk tanımının yetişkin merkezli olduğunu görürüz. Burada üç yaklaşım göze çarpar, çocukların

yetişkinler açısından tehdit olarak ele alınması, çocukların kurban olarak ele alınması ve sosyalleşme bağlamında ele alınması (Güven, 2015: 32).

Bu tanımlamalardan çıkan sonuç, çocuk olma durumunun belli bir yaş aralığında olduğudur. İnsanın bedensel ve zihinsel gelişim süreçlerine dayanarak çizilen bu sınır hem davranışsal hem de görsel olarak medya temsillerine de yansır. Türk televizyonundaki yerli dizi filmlerle ilgili söylem analizi gerçekleştirdiği çalışmada Güven, çocuk temsillerinde “iyi” ve “mağdur” kategorilerinin olduğunu saptamıştır. “Kötü” çocuk yoktur ve iyi çocuklar vesilesiyle toplum ve aile birlikteliği de vurgulamaktadır. İyi çocuklar mutlu ailelerin varlığı için vaz geçilmez birer unsur olarak resmedilmektedir. Çocuk suç ile ilişkili olduğunda mağdur pozisyonunda temsil edilmektedir. Çocukların mağdur olma sebepleri genelde yetim olmak, ihmalkâr veya uyuşturucu kullanan ebeveynler gibi unsurlara bağlanmaktadır. Polis burada mağdur çocukların koruyucusu durumundadır (Güven, 2015: 158-159). Elbette ki, çocukların medyada temsili çok çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Bu temsillerin dışında çocukların kendilerinin medya ve özellikle de sosyal medya kullanımı da sorunlu bir alanı oluşturmaktadır. Kontrolsüz ve denetimsiz bir alan olarak görülen sosyal medya çeşitli psikolojik ve fiziksel riskleri gündeme getirmektedir.

Çocuk ve medya ilişkilerine dair bir diğer önemli mesele de dijital bölünmedir. Kuzey Güney, Doğu Batı ve bu kesitlerin içinde dahi bölgesel erişim ve kullanım farklılıkları bulunmaktadır. Küresel anlamda internet erişimi ve kullanım becerilerinin gelişmesi bakımından eşitsizlikler söz konusudur. Etnik kökene, cinsiyete, sosyo-ekonomik değişkenlere bağlı fırsat eşitsizlikleri dijital anlamda da dengesiz bir dağılıma sebep olmaktadır (Siepera, 2018: 85). 2019 yılında yayınlanan UNICEF raporunda küresel ölçekte çocukların medya kullanımı araştırılmıştır. Çocukların hangi tür cihazlarla, ne kadar süre, hangi amaçla internet kullandıkları geniş ölçekte

sorgulanmıştır. Oldukça kapsamlı olan bu araştırma en temelinde internet ve sosyal medyanın çocukların hayatındaki merkezi rolüne işaret etmektedir. Ayrıca cinsiyet ve sınıf farklılıklarının bazı ülkelerde daha fazla olmak üzere çocukların erişimini ve kullanımını belirlediği görülmektedir (Global Kids Online, 2019). Tüm olumlu ve olumsuz etkiler bir yana dijital uçurum ve eşitsizlikler halen çocukların medya ortamlarında belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmada literatürde öne çıkan başlıklar ekseninde, medya ve çocuk ilişkisi ele alınacaktır. Toplumsal bir mesele olan şiddet, medya ve eğitim ilişkisi, çocuk mahremiyeti ve kişilik hakları, dijital emek ve çocukların oyun dünyası bu başlıkları oluşturmaktadır. Her ne kadar çocukları kırılğan bir grup olarak değerlendirip korumaya çalışsak da özellikle ergenlikle bağımsızlaşmaya başlayan gençler için otokontrol ve eleştirel bakış önem kazanmaktadır. Bu çerçevede dijital okuryazarlık ve medya okuryazarlığı da hem çocuk hem de yetişkinler açısından altı çizilmesi gereken bir konu olarak ele alınmaktadır.

2. MEDYA VE ÇOCUK İLİŞKİSİNİN EN “GÖZDE” MESELESİ: ŞİDDET

Medyada yer alan şiddet sunumlarının özellikle çocukların saldırgan tutum ve davranışlarına etkisi yıllardır araştırılmaktadır. Bazı araştırmalar şiddet davranışının maruz kalınan içeriklere göre arttığını gösterir yöndedir. Medyadaki şiddetin etkisine dair çeşitli kuramlar bulunmaktadır. Bandura'nın ünlü sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar ve gençler çevrelerindeki kişilerin davranışlarına ve medya temsillerine bakarak modelleme yaparlar. Model alma ve sosyal öğrenme temelinde şiddet zamanla içselleştirilebilir. (Evinç vd. 2010: 411-413)

Medya ve şiddet sunumları perspektifinden bakıldığında çocuklar birçok görsel içerikte

(haber programları, polisiye diziler vb.) rastlanan kaza ve facia durumlarında medyatik şiddete maruz kalmaktadır. Çocuklar yalnızca görsel medya içerikleriyle birlikte değil, yazılı içeriklerde de sıkça rastlanan ırkçı, etnik ve ayrımcı şiddet içeren içeriklere maruz kalırlar. Var olan medya içeriklerine internetin hayatımıza kattığı bilgisayar ve video oyunlarının da eklenmesiyle şiddetin medya evreninde sıklıkla var olduğunu görmekteyiz ve eldeki verilerden yola çıkarak varlığını uzun ömürlü olarak devam ettirebileceğini söyleyebiliriz. (Cheviron, 2011:191) Bu durumda şiddetin seyirlik ve eğlencelik olarak algılanmasının da önemli bir rolü olduğu aşikardır.

Medya ve şiddet ilişkisine dair araştırmacılar iki farklı yola ayrılmış gibidir. Bir kısım için medya şiddet davranışını kesinlikle artırır ve pekiştirir. Diğerleri için ise medya, şiddet ve çocuk bağlamında baktığımızda, şiddet içerikli görüntülere maruz kalmanın doğrudan şiddet uygulayan bireyler yetiştirdiği sonucuna varmak pek olası değildir. Şiddeti yalnızca izleme alışkanlıkları çerçevesinde hayata entegre edilen bir olgu olarak ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır. Medyanın şiddet sunumlarının yanında çevresel faktörler de büyük bir etki alanını oluşturmaktadır. Uzmanlara göre, medyadaki şiddet sunumlarının çocukların davranış unsuru olabilmesi için, şiddetin aile, okul ve arkadaş çevresi gibi alanlarda da maruz kalınan bir durum olması gerekmektedir. Toplumlardaki şiddet durumlarına göre, şiddet sunumlarının etkisi de değişim göstermektedir. (Cheviron,2011: 191)

Özellikle sağlık bilimleri alanından konuya bakan akademisyenler medyanın gençlerin gelişim ve davranışlarında olumsuz çeşitli etkilerini sıralarlar. Şiddet eğilimi de bu olumsuzlukların başında gelmektedir. Sadece izleme değil, bilgisayar oyunları ve sosyal medya kullanımının aktif doğası sebebiyle şiddet gibi

olumsuz unsurları daha fazla benimsettiği vurgulanır. Medyanın çocuklara sunduğu özdeşim modelleri olarak film ve oyun kahramanlarının şiddet uygulayan ve kas gücüne sahip kişiler olması da bir diğer endişe noktasıdır. Çocuk ve gençlere dönük içeriklerde çoğu zaman başkarakterlerin “kötü” özelliklerinin olması, emniyet güçlerinden kaçmaları, yasaya karşı davranışlar sergilemeleri ve abartılı şiddet ve aksiyon hareketleri olumsuz örnekler olarak tespit edilmektedir. Özellikle televizyonda, en çok izlenen saatler de dahil olmak üzere şiddet, güvensizlik ve tehlike dolu bir dünya tasviri vardır. (Tahiroğlu vd., 2010: 25)

Medya içeriklerindeki sunumların şiddeti özendirilebileceği ve şiddet davranışlarının yapısal bir unsuru olarak görülebileceği bir yandan vurgulanırken diğer yandan olumlu etkiler açısından da farklı yorumlar yapılabilmektedir. Şiddet sunumu her çocukta farklı algılanabilmekte ve davranışa dönüşümü de farklı yaşanabilmektedir. Çocuklar güven duygusu içinde şiddetten korunmuş bir ortamda gelişimlerini tamamlarlarsa şiddet sunumlarını algılama biçimleri daha bilinçli olmaktadır. Çocukların böyle bir ortamda büyümesini sağlamak toplumsal kurumların görevlerindedir. Bir diğer önemli görevleri ise şiddet sunumlarının olumlu ve olumsuz yanlarını ayırt edebilecek ve okumasını yapabilecek bireyleri yetiştirmek üzere medya okuryazarlığını öğretmektir. (Şirin, 2011: 169)

Altı çizilen bir diğer tehlike ise, korku ve şiddetin kendisinin çocuğa anlatılmaması durumunda çocuğun şiddet ve korku kavramlarını birer oyun olarak görmeye başlamasıdır. Bu noktadan sonra çocuk oyun olarak algıladığı şiddet ve korkuyu bir güç unsuru olarak görmeye ve hayatına entegre etmeye başlayabilir. Aile ortamındaki iletişim yeterince sağlıklı değilse ve iletişim televizyona mahkûm edilmişse, çocuk güven duygusunu yitirerek şiddet filmlerine yönelebilir.

Medyadaki şiddet temsili bazı durumlarda saldırgan davranışlara yol açabilmekte, şiddetin sıradan olduğu algısına neden olabilmekte, güç merkezi ve güç sahibi kavramlarını öne çıkararak şiddet ve korku ile özdeşleştirmeye neden olmakta ve şiddete bir gün izleyici değil kurban rolünde şahit olabilme kaygısını oluşturabilmektedir. Bu algıları ve temsilleri doğru algılayabilmek için öncelikle ebeveynlerin eleştirel becerilere sahip olmaları ve sonrasında çocuklarını bu noktada güçlendirmeleri gerekmektedir. (Cheviron, 2011:192) Esasında medya etkileri bakımından şiddete dair belki en derin etkiler duyarsızlaştırma yönünde olmaktadır. Araştırmalarda, medyada şiddet sunumlarına sıklıkla maruz kalan kişilerin gerçek hayatta rastladıkları şiddete karşı tepkisiz kaldıkları tespit edilmiştir. Çocuklar zamanla şiddete, saldırganlığa, buyurganlığa ve acıya karşı duyarsızlık geliştirebilirler. (Evinç vd., 2010: 414) Bu normalleştirme süreci belki de şiddet davranışına yöneltmeden insan ilişkilerini bozmakta, bağları güçsüzleştirmektedir.

3. MEDYA EĞİTİMİ VE MEDYAYLA EĞİTİM

Medya ve eğitim ilişkisinde iki temel ayrım karşımıza çıkar. Medya ve içeriklerini kullanarak eğitim metotlarını geliştirmek ve medya kullanımına dair eğitsel süreçler yani medya okuryazarlığı. Toplumun yapı taşlarından olan eğitim süreç içerisinde birçok etmene bağlı olarak değişime uğramaktadır. Günümüzde ise bu değişimin belirgin nedeni yeni dijital teknik ve teknolojilerdir. Bu çerçevede hem medya mesajlarını eleştirel bir biçimde çözümlmek hem de medyayı eğitim süreçlerine dâhil etmek ekseninde iki ana mesele karşımızdadır. Görsel-işitsel içeriklerden soyutlamadan, bilinçli bir eğitim süreci oluşturulması gerekmektedir. (Jolls ve Thoman,2008:11)

Teknolojinin ve araçlarının gelişmesiyle birlikte artık mobil cihazlar, notebooklar, dijital

asistanlar yalnızca eğlence aracı olmaktan çıkmış ve birer öğrenme aracı haline gelmiş durumdadırlar. Günümüzde mobil cihazların yaygınlaşması ve hayatımızın bir parçası olmasıyla ortaya çıkan, mobil uygulamalar çoklu ortam bileşeni gibi unsurlar sağladığından çocukların eğitim ve öğrenme süreçlerine de katkı sağlamaktadırlar. Bu cihazların hatırlatma ve sosyal öğrenme kazanımlarına katkı sağladığı ve arttırdığı gözle görülmektedir. Mobil cihazlar, okullarda ve kurslarda öğrenmeye katkı sağlarken aynı zamanda yaşadığımız pandemi gibi olağanüstü dönemlerde hayatımıza dâhil etmemiz gereken uzaktan eğitim süreçlerinde de destekleyici bir pekiştirici görevi görmektedir. (Taçgın, 2019:170-173)

Ebeveynler ve bakım verenler genellikle mobil cihazların ve medyanın verimli kullanılabilmesine pek fazla inanmazlar oysaki süreç iki şekilde de olabilmektedir. “Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, insan beyni hakkında bilinenler son derece azdır ve tüm bilinenlerden hareketle kesin olarak söylenebilecek şey beynin son derece esnek olduğudur. Dolayısı ile çocukları teknolojiye bağımlı olmakla suçlamak ve bu şekilde değerlendirmek yerine, söz konusu bağımlılığı uygun uygulamalarda destekleyerek gelişim süreçlerinin bir parçası haline getirmek biz yetişkin ve uzmanların elindedir.” (Taçgın, 2019:175) Bu eksende bakıldığında teknolojiyi ne şekilde kullandığımız büyük önem taşımaktadır.

Medyanın birçok konuda günah keçisi ilan edilmesine karşın bazı yazarlar diğer çevresel faktörlerin etkisini vurgulamaktadır. Hiçbir iletişim aracı tek başına bir çocuğu yetiştirmeye uygun değildir ve sosyalleşmesini organize edemez. Bu sebepten çocukların gelişimlerinden tek başına sorumlu da tutulmaları makul değildir. Bu bakış açısı medyanın tamamen olumsuz veya tamamen olumlu değerlendirilemeyeceği noktasının altını çizer. Bu bakış açısıyla sosyal

medya da dâhil olmak üzere yeni iletişim teknolojilerinin ve mobil cihazların üretken kullanımına yönelmek gerektiği ortadadır.

Her yaş grubuna özel medya tasarımlarının oluşturulması, aynen televizyonda olduğu gibi hedef kitlenin tanımlanması eğitsel içeriklerin kalitesini de artıracaktır. Teknolojik bileşenleri kullanırken etkili olabilmek için hedef yaş grubunun öğrenim ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde etkili öğretim ortamlarının tasarlanması ve uygulanması istenilen öğretim kazanımlarına ulaşabilmeyi sağlamaktadır. Günümüzde teknolojinin dahil edilmediği bir eğitim modeli düşünmek mümkün değildir. Öğrenimin temel meselesi kazanımları sağlayabilmek için etkili ve doğru yöntemi seçebilmektir. Dolayısıyla medyanın kullanım ve öğretim süreçlerine dâhil olması etkili ve doğru yolda oluşturulacak ortamda yeri olup olmamasıyla ilgilidir.

Eğitim süreçlerinin sosyal medya kullanımıyla desteklenmesi fikri bizleri yeni bir bakış açısına taşımaktadır. Bu çerçevede sosyal, etkileşimli dijital ortamların sınıf etkinliklerine nasıl dâhil edilebileceğine dair çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal medya deyince, bloglar, mikro bloglar, diyaloglar, formlar vb. ortamlar söz konusu olmaktadır (Konuk vd., 2019: 5). Bunların en temel iki özelliği şüphesiz ki etkileşim ve paylaşımdır. Sürekli gelişen, kolaylaşan ve etkinliği artan sosyal medya neden eğitim için kullanılmasın? Bu soru bizi bazı cevaplara da götürebilir. Dünyayı etkileyen Covid-19 Pandemisinin bize gösterdiği çevrimiçi eğitim olanakları tek seçenek olmasa da yüz yüze eğitimin yanında destekleyici veya tamamlayıcı olarak da kullanılabilir. Üstelik “dijital yerli” tabir edilen genç nesil için bu ortam sınıf ortamı kadar doğal kabul edilmektedir. Sınıfın yanında çevrimiçi sohbet odaları, e-mailler, Twitter (X), Facebook gibi sosyal ağlar öğrencilerle haberleşmek, ödev ve bilgi paylaşmak, tartışmalar düzenlemek için

kullanılmaktadır. Sosyal medyanın eğitim amaçlı kullanımının avantajlarını düşündüğümüzde, sosyal destek ve bağlanabilirlik, işbirlikli bilgi keşfi ve paylaşımı ve içerik oluşturma ilk akla gelenlerdir. Sosyal ağların özellikleri yeni öğrenme ve öğretme yöntemlerinin de ortaya çıkışına zemin hazırlamaktadır. (Konuk vd., 2019: 6-9)

21. yüzyıl dijital iletişim teknolojilerinin her aşamada bireyleri ve toplumları belirlediği ve yönlendirdiği bir süreç sunmaktadır. Bu çerçevede eğitim-öğretim, iş ve arkadaşlıklar gibi birçok kavram değişime uğramaktadır. Bugün içerikler yalnızca pasif biçimde izlenecek veya okunacak metinler değildir. Aynı zamanda kullanıcıya dönüşen bireyler içeriklerin üreticisi veya yayıcısı da olmaktadır. Bu açıdan birçok farklı okuma ve analiz tekniği de gündeme gelmeye başlamıştır. Günümüz kitle iletişim dünyasında medyanın sunduğu iletileri eleştirel bir bakış açısı ile açıklayabilme ve anlayabilme perspektifi her yaştan bireyin edinmesi gereken bir beceri haline gelmiştir. Medya okuryazarlığı eleştirel bir bakış açısı ve anlama yeteneği sunarken aynı zamanda dijital çağda yaşamak ve bilinçli bir tüketici olmak açısından da önem arz etmektedir. (Gündüz, 2019:30) Medya okuryazarlığı kavramını kısaca açıklamak gerekirse, en yaygın kabul gören tanımıyla medya okuryazarlığı; “farklı biçimlerdeki medya metinlerine erişebilme, erişilen metinleri analiz edip, değerlendirmede bulunabilme ve gerektiğinde ya da istendiğinde kendi medya metnini üretebilme becerileri olarak tanımlanmaktadır”. (Hobbs, 1997: 16) Geleneksel okuryazarlıkta da olduğu gibi medya okuryazarlığı da eleştirel ve analitik düşüncüyü ve kendini ifade etme becerilerini içerir. Medya okuryazarı olabilmek, medya organlarını akıllı ve etkin biçimde kullanmayı, enformasyon düzensizliğine karşı bilinçli olmayı beraberinde getirir. (Bostancı,2020:85)

Medya okuryazarlığı eğitimini almış yetişkinler ve özellikle çocuklar, medyaya karşı daha donanımlı ve eleştirel olabileceklerdir. Böylelikle medyanın olası zararlı etkileri en aza indirgenebilmekte ve çocuğu bilinçli bir medya kullanıcısı haline dönüştürebilecek fırsatlar ortaya çıkabilmektedir. Çocuklara verilen medya okuryazarlığı eğitimi yalnızca görsel içerikler üzerinden değil işitsel ve yazılı içeriklere karşı da eleştirel bakış açısını sağlamak üzere olmalıdır. Medya yetişkinlere ve çocuklara hayatın her alanında, sürekli olarak çok çeşitli enformasyonlar sunmaktadır. Bu içerikleri sorgulayıcı bir yaklaşımla inceleyip sonuca varması ve olumlu olumsuz etkilerini fark edebilmesi, medya okuryazarlığı olan çocuktan beklenen bir davranıştır. Eleştirel analiz yeteneği oluşan çocuklar karşılaştıkları içerikleri ele alırken bir bütünü parçalara ayırıp bir analiz gerçekleştirerek bir değerlendirme yapabilecek düzeye gelirler (Çakmak, 2013:216)

Medyanın çeşitlenmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber doğru bilgiye ulaşma konusunda sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Birey, medya organlarının mesaj üretimi ve enformasyon dağıtım süreçleri ile ilgili ne kadar bilgiye sahip olursa o kadar tehlikeden korunabilmektedir. 2000'li yıllarla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de medya eğitimi bağlamında adımlar atılmaya başlanmış ve 2007-2008 öğretim yılı itibariyle 7. Ve 8. Sınıf derslerine seçmeli olarak "Medya Okuryazarlığı" eklenmiştir. (Gündüz, 2019: 45-47) Ancak okul temelli eğitim yanında tüm yaşlara uygun ve süreklilik içeren bir okuryazarlık eğitimi düşünülmelidir. Medyadaki değişimlere medya eğitiminin de ayak uydurması gereklidir. Sadece çocukların değil, yetişkin izleyicilerin de bu farkındalık sürecine dâhil olmaları önemlidir. (Şirin, 2011:177) Yeni iletişim teknolojileri her yaşta bireye yaratıcılıklarını kullanabilecekleri, etkileşim içinde yeni şeyler öğrenebilecekleri ortamlar sunar. Bu açıdan bakınca inanılmaz

fırsatlarla doludurlar. Bu fırsatları en iyi şekilde yönetebilmemiz için hem beceriler hem de eleştirel düşünme ve bakabilme boyutunda kendimizi yetiştirmemiz elzemdir. Bu çerçevede sadece çocuklara değil tüm topluma dönük bir medya okuryazarlığı seferberliğine ihtiyaç olduğu görülmektedir.

4. ÇOCUK HAKLARI, MAHEREMİYET VE SOSYAL MEDYA RİSKLERİ

"Çocuk Hakları" dediğimizde 18 yaşın altındaki bireylerin haklarından bahsediyoruz. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 18 yaşın altındaki her bireyi çocuk olarak tanımlar ve tüm insan haklarına sahip olduklarının altı çizilir. Sözleşmeye bakıldığında 18 yaşın altındaki her birey etnik ve demografik farklılık gözetilmeksizin bahsi geçen hakların hepsine sahiptir. (Akıner&İnceoğlu, 2011:112) Çocukların toplum içerisinde onları yetişkinlerden ayıran haklarının çerçevesi bazı önemli yasa metinleriyle tanımlanmıştır.

1959 yılında hazırlanan "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi" çocuk haklarını yetişkinden ayıran ilk metindir. 10 temel ilke kabul edilmiş ve çocukların yetişkinlerden farklı zihinsel, fiziksel, ahlaki ve ruhsal özellikleri olduğunu ve toplumda özel olarak korunmaları gerektiği belirtilmiştir. Çocuğun özgürce gelişebilmesi için anne babalar başta olmak üzere topluma ve hükümetlere özel sorumluluklar yükler. (Avcı, 2011: 90) 1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafınca kabul edilen ve ülkelere imzaya açılan Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1990 yılında Türkiye tarafından imzalanmış ve 27 Ocak 1995 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. BM çocuk hakları sözleşmesi 54 maddeden oluşan ve dört temel hak grubu içeren bir sözleşmedir. Bu dört temel hak ise "Hayatta Kalma Hakkı, Korunma Hakkı, Gelişme Hakkı ve Katılım Hakkı"dır. (Arcan,2011: 253) Sözleşme genel ilkeleri ve vurguladığı vizyon bakımından çocuğu bağımsız bir birey olarak öne çıkarmıştır. (Arcan, 2011: 254) "Çocuğun korunması, içinde

yer aldığı ilk toplumsal kurum olan aileden başlar. Aile, çocuğun ruhsal, bedensel, fiziksel yönden korunması ve gelişimi için ilk ve en önemli kurumdur. Çocuğun sağlıklı bir ortamda yetişmesi ailenin vicdani ve ahlaki sorumluluğu olmasının yanında ayrıca yasalarla da hukuk çerçevesi içerisinde düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 18. maddesi bu durumu “Çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu ilk önce ana babaya ya da durum gerektiriyorsa yasal vasilere düşer. Bu kişiler her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket ederler” ifadeleriyle açıklar. Ancak çocuğun her türlü kötülükten korunması görevi öncelikli olarak aileye verilmiş olsa da bu noktada devlet sadece aileyi denetlemekle yükümlü değil aynı zamanda çocuğun “yüksek yararını” göz önüne alarak, onun sosyal ve psikolojik gelişimini güvence altına almakla da yükümlüdür.” (Güngör, 2021: 2)

Medya kuruluşları da çocuk içeren içeriklerde hem hukuki hem de etik sorumluluk içeren bazı ilkelere bağlıdır. Medya mensupları çocuk mahremiyet ve kimliğine saygı gösterilmesi, çocukların kamusal alana katılımı, haber kaynağının gizliliği, masumiyet ilkesi gibi birçok ilkeye bağlı hareket etmektedir. (Avcı, 2011: 98) Özellikle dijitalleşme ile yaşanan dönüşümde sosyal medyanın toplumsallaşma ihtiyacını karşılamaya başlamasıyla birlikte çocuk hakları ihlalleri ve çocuk istismarı ile ilgili birçok sorun da ortaya çıkmıştır. (Güngör, 2021:6) Geleneksel medyada çocuk haklarının sınırları yasalarla, etik kodlarla ve editoryal süreçlerle çizilmiştir. Ancak internet ortamı bu sınırlamaların dışına çıkarak kontrolsüz bir alan oluşturabilmektedir. Sosyal medya özelinde karşımıza çocuk haklarını ve güvenliğini tehdit edebilecek çeşitli sorunlar çıkabilmektedir. Bunlardan birisi çocukların kendi sosyal medya paylaşımları ile ilgiliyken, bir başka boyut da yetişkin davranışlarını kapsar.

Sosyal ağlar bireylerin kendilerine ait profiller oluşturarak, başka kullanıcılarla bağlantı kurabildikleri ortamlardır. Sanal kamusal alanlar oluşturan bu sosyal ağlar, bilgi alışverişini, fotoğraf ve video paylaşımlarını beraberinde getirir. Sosyalleşme ve eğlence aracı olarak kullanmak özellikle yetişkinler için en yaygın kullanma şeklidir. (Kütükoğlu,2019:279) Sosyal ağların da toplumlarda olduğu gibi topluluk kuralları bulunmakta ve bu kurallar ihlal edildiğinde, şikâyet dahilinde kullanımı sınırlandırılmaktadır. Sosyal ağların topluluk kurallarından biri de yaş sınırıdır. Çoğu ülkede sosyal ağlarda doğum tarihi bilgisi talep edilmektedir. Bunun başlıca sebebi küçük çocukların sosyal ağ kullanımının önüne geçilmek istenmesidir. Ancak sosyal ağlara girilen doğum tarihi bilgisi için herhangi bir doğrulama yapılmadığından farklı doğum bilgileri girilerek kullanılması mümkündür.

Bazı ülkelerde 13 yaş altı çocukların sosyal ağ kullanımı yasaktır. Kullanmak isteyen çocuk bireyin bir büyüğüne (öğretmen, bakım veren vb.) danışması gerekmektedir. Çocukların sosyal medya kullanımı hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Çocukların özellikle gelişim dönemlerinde sosyal ağlardan oldukça etkilendikleri görülmektedir. Birçok çocuk erken yaşlardan itibaren sosyalleşme aracı olarak medyayı kullanır ve teknolojileri keşfetmeye başlar. Bunun en büyük sebebi çocuğun erken yaşlarda ailesinin sosyalleşme ve eğlenme aracı olarak sosyal ağları kullandığına şahit olmasıdır. (Albayrak, 2020: 3) Uzmanlar genellikle çocukların çok küçük yaştan itibaren ekrana maruz kalma süresinin kontrol altına alınması gerektiğini dile getirmektedirler. Amerikan Pediatri Derneği, 2 yaştan küçük çocukların hiçbir şekilde medya içeriklerine maruz kalmaması gerektiğinin, 2 yaş üzeri çocukların ise yalnızca 1-2 saat medya içeriği tüketebileceğinin altını çizmektedir. (Akkuş, Yılmaz, Şahinöz, Sucaklı, 2015: 357)

Bahsettiğimiz çocuklar dijital yerliler diye sınıflandırılan aktif olarak internetle etkileşimde olan ve mobil cihazlarla büyüyen grupta yer almaktadır. Bu neslin sosyal ve duygusal gelişiminin çoğunluğu internet aracılığıyla olmaktadır. (Albayrak, 2020: 5) Çocukların ve ergenlerin sosyal medya kullanımı zaman zaman çoğu yetişkin bireyin düşündüğünden daha tehlikeli olabilmektedir. Bu risklerin başında mahremiyetin azalması ile yabancıların çocuklara ulaşması, dijital ayak izi, siber zorbalık, internet kabadayılığı ve zararlı bilgilere erişim gelmektedir. Şüphesiz ki en öne çıkan sorunlardan birisi siber zorbalıktır. Kısaca, belirli bir kişi veya gruba karşı elektronik bir form kullanarak bir grup veya birey tarafından gerçekleştirilen saldırgan, kasıtlı veya tekrarlayan bir eylem olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda taciz, dışlama, kimliği gizleme, karalama (kötüleme), düzenbazlık, kışkırtma ve siber taciz gibi konular da yer almaktadır (Albayrak, 2020: 8-9) Son yıllarda okul ortamındaki akran zorbalığının yanına çok daha etkili ve kalıcı olabilen siber zorbalık eklenmiştir.

İnternet kullanımına bağlı olarak gelişen bir diğer risk ise dijital ayak izleridir. İnternet kullanıcılarının yaşamları boyunca internetteyken yaptıkları tüm faaliyetlerin kaydı “dijital ayak izi” olarak adlandırılır. İnternet ortamında yaptığımız her hareket bir iz bırakır. Beğendiğiniz postlar, ziyaret ettiğimiz web siteleri, üye olduğumuz sosyal medya platformları, paylaşılan içerikler yaşam boyu karşımıza çıkabilecek dijital ayak izini oluşturmaktadır. Bu durum çok erken yaştan itibaren sosyal ağlarda aktif olan bireyler için çok daha kritiktir.

Sosyal medya bağlamında en çok tartışılan konulardan bir tanesi de mahremiyet meselesidir. Mahremiyet genel anlamda gizli olma durumu, kişisel gizlilik ve özel alan olarak tanımlansa da sosyal medyanın hayatımızdaki etkisinin

artmasıyla birlikte yeniden tanımlanmıştır. Mahremiyet olgusu sosyal medya kullanımlarıyla birlikte değişmiş ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri sosyal medyaya doğmamış ve yaşamı içerisinde tanışmış dijital göçmenlerin ve doğduktan sonra sosyal medya ile tanışmış dijital yerlilerin bilinçsizce kullanımları ve paylaşımlarıdır. (Kütükoğlu, 2019: 280) Sosyal medya bireylerin eğlence ve sosyalleşme aracı olarak görülse de hepsi çıkış noktası ve temeli bakımından ticari platformlardır. Bu sitelere ve platformlara üye olan kişiler yalnızca kullanıcı olarak değil müşteri olarak da görülmektedir. Bu sebepten dolayı kullanıcıların siteye yükledikleri içerikler bir veri olarak görülebilme ve satılabilme olasılığı taşımaktadır. (Gündüz, 2019: 59) Yalnızca kişinin kendi veri ve mahremiyetinin gözler önüne serilmesi değil, diğer kullanıcılarında mahremiyetini ihlal edebilmesi de sosyal medya platformlarındaki etik sorunlardan ve tartışılan konulardan biridir.

Dijital mahremiyeti çocuklar bakımından incelemeye çalıştığımızda farklı başlıklarla karşı karşıya kalmaktayız. Çocukların dijital dünyadaki varlıkları daha doğmadan ultrason görüntüleri ile oluşmaktadır. Ebeveynlerin sosyal medyadaki mahremiyet ihlalleri çocuğun hayatına da sirayet edebilmektedir. Çocuklarının ismi ile hesap açılma serüveni mayolu, bezli veya bezsiz, doğum günü partisi fotoğraflarıyla devam etmektedir. Ebeveynler çocukların sevimli ve mutlu hallerini ölümsüzleştirdiklerini düşünmektedir ancak mahremiyetin ihlali çocuk istismarı ve pedofili gibi suçlara yol açabiliyorken aynı zamanda çocuğun ileriki zamanlarda hoşnut olmayacağı görüntülerinin yayılmasına da sebebiyet vermektedir. Günlerinin tamamını doğal bir rutin halinde paylaşan ebeveynler ile büyüyen çocuklar, bu durumu hayatın doğal akışına uygun görmekte ve kendi hesaplarını yönetirken de mahrem bilgilerini, fotoğraflarını paylaşmaktan

çekinmemektedirler. Çocukların okudukları okulları, sağlık bilgilerini, adreslerini, fobilerini kısaca özel alana dahil olan her bilgiyi açıkça paylaşmaları çevrimiçi taciz, tehdit, kişisel bilgileri yasal olmayan şekilde kullanma gibi birçok sorunu beraberinde getirebilmektedir. (Albayrak, 2020: 23)

Çocukların çevrimiçi ortamlarda istismar edilmesi önemli bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan çocuk istismarı tanımı şu şekildedir: “Çocuğun sağlığını, fiziksel gelişimini olumsuz yönde etkileyen, bir yetişkin, toplum veya ülkesi tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan davranışlar çocuk istismarı olarak kabul edilir...”. (Şirin, 2011:163) Tüm ülkelerce kabul görmüş, evrensel geçerliliği bulunan çocuk istismarı tanımı bulunmamaktadır. Evrensel çocuk istismarı tanımının bulunmamasının en büyük sebebi ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre algılama farklılıkları gösteren bir konu olmasıdır. Farklı kültürel perspektiflerinden bakıldığında, her bir kültürün farklı değer yapıları, davranış biçimleri ve çocuklara karşı tutumları bulunduğu ve bu farklılıklardan kaynaklanan problemler doğduğundan evrensel geçerliliği bulunan bir çocuk istismarı tanımı yapılamamaktadır. (Şirin, 2011:163) Bu çerçevede sosyal medyada gerçekleşen istismarların tanımlanması ve gerekli önlemlerin alınması da zorlaşmaktadır.

Diğer yandan, ebeveynler tarafından sosyal medya platformlarının kullanılmasının yaygınlaşması ve çocukların doğdukları andan itibaren hatta çoğu zaman doğmadan önce dijital ayak izlerine sahip olmaya başlamasıyla yeni bir alan açılmıştır. ‘Parenting (ebeveynlik)’ ve ‘sharing (paylaşım)’ kelimelerinden türetilen “sharenting” yani Türkçe karşılığıyla “paylaşan ebeveynlik” kavramı literatüre girmiştir. (Kızir, 2020: 230) “Sharenting” olgusunun yaygınlaşmasıyla çocukların gizlilik ve

mahremiyet kavramlarına yüklediği anlamlarda da büyük bir değişiklik yaşanmaya başlanacaktır. Gizlilik ve aleniyet kavramları da değişecek ve çocuklar için gizlilik kolayca ve hızla yok olabilecektir. Anne babalar haricinde çocukların hayatlarının çoğunun geçtiği okullardaki öğretmenlerinin de çocukların fotoğraflarını sosyal medyaya yükleyebilmektedir. Diğer yandan sosyal medya platformları ile hayatımıza giren bir başka kavram olan ‘hashtag’ yani etiketleme tekniği ile dünyanın her yerinden fotoğraf ve video görebilmekte ve gösterebilmekteyiz. Bu tekniklerden ve çeşitli kullanımlardan ötürü çocuklar kendi sosyal medya platformlarını kendilerinin yönetebileceği yaşa gelene kadar, aileleri ve çevrelerindeki çeşitli yetişkinler tarafından dijital kimlikleri oluşturulmuş hale gelmektedir. (Kızir, 2020: 230)

Diğer yandan internet özellikle sosyal paylaşım ağları kötü niyetli kişilerin çocuklara ulaşabildikleri ve onları çeşitli biçimlerde suiistimal edebildikleri bir yere de dönüşebilmektedir. Çok sayıda örnek olayda sosyal mecralar çocuklara yönelik suçlarda birer kolaylaştırıcı görevi görmektedir. Özellikle pedofiller açısından sohbet odalarında kimliklerini gizleyerek çocuklara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bunun yanında artan oranda çocuk pornografisinin de yeni medya ile dolaşımının kolaylaştığı düşünülmektedir (Siepera, 2018: 130-133). Sosyal medya tüm dünyayı içine alan bir ağ olarak kontrolsüz kullanıldığında yukarıda ifade ettiğimiz riskler ve benzerlerini yaratabilmektedir. Bu bakımdan son yıllarda artan çocuk kullanıcıların güvenli bir internet ortamına sahip olmaları ancak yetişkinlerin desteğiyle mümkün olacaktır.

5. DİJİTAL EMEK EKSENİNDE ÇOCUK YOUTUBERLAR

Toplumu oluşturan bireyler, dijitalleşmeyle birlikte sosyal paylaşımlarını da bazı

platformlara taşımışlardır. Bu çerçevede video paylaşımına olanak sağlayan YouTube gibi platformlar ortaya çıkmıştır. Çok sayıda içeriği bünyesinde barındıran, olumlu ve faydalı tarafları olduğu gibi kontrolsüz ve olumsuz tarafları da olan bu paylaşım platformları özellikle çocuklar tarafından sıklıkla takip edilmektedir. He yaştan çocuk için oyuncularla ve yaşlılarla oynama yanında en önemli boş zaman faaliyetlerinden birisi de YouTube'da bulunan videoları izlemek haline gelmiştir. Kolaylıkla erişim sağlanan bu ortamlarda; denetimin sadece ebeveynlere bırakılması, çocukların platformlara ve platformlarda bulunan çoğu içeriğe basit bir şekilde ulaşabilmesi çocukları olumsuz etkileyen faktörler oluşturur.

Yapılan güncel araştırmalara göre, çocukların internete erişim yaşı 2'ye kadar düşebilmektedir. Çocukların sosyal medyayı aktif olarak kullanması ve zamanlarının birçoğunu sosyal medyada harcaması, onları sosyal medyanın birtakım dezavantajlarına karşı korumasız hale getirmiştir. Bu korumasız duruma karşın sosyal medya platformları üyelik, telefon doğrulama vs. gibi birtakım önlemler almıştır ancak çocuklar bu platformlara ebeveynlerinin telefonları üzerinden veya doğrudan ebeveynlerinin desteği ile ulaşabilmektedir. Video Paylaşım Platformlarından olan YouTube ise 2015 yılında YouTube Kids'i oluşturarak, sosyal medyada yayınlanan içerikleri çocuklar için özel bir eğitim ve eğlence amacıyla filtrelemeyi amaçlamıştır. (Atmaca & Akyol,2021: 522)

Yeni teknolojilerin getirdiği özelliklerden biri de yalnızca tüketici konumunda bulunmamak, istendiği zaman üretici konumuna da geçebilmektir. Bu durum yetişkinler için büyük bir fırsatken çocukların YouTube gibi mecralarda üretici konumunda bulunması farklı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. "Jenkins'e göre ise YouTuber kavramı, gençlerin medya ile iş birliği yaptığı, içerikleri birlikte oluşturdukları ve

uyarladıkları, onları tanıttıkları ve etraflarında bir tartışmayı teşvik ettikleri internetin katılım kültüründe çerçevelenmiştir". (Albayrak, 2020:14) Youtube platformunda bulunan içerik üreticilerinin milyonlar tarafından takip edilip maddi olarak da karşılığının alınmasıyla iş statüsüne gelmesi 'YouTube Ünlüsü' kavramını ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde yeni platformların öne çıkması ve daha sık tercih edilmesiyle birlikte çoğu gencin YouTuber olduğunu ya da olmak için uğraştığını görmekteyiz. YouTube platformunda yalnızca tüketici olan genç ve çocukların ise televizyonda bulunan aktörler yerine YouTuber'lar ile kendilerini özdeşleştirdikleri görülmektedir. (Kılıç&Kaya, 2021: 1150) Bunun en büyük sebebi yeni iletişim teknolojilerinin ekrandaki tabuyu kaldırıp, iletişimsizliği yok etmesi olmuştur. Böylelikle çocuklar ve gençler, onların problemlerine kulak veren, aynı dili konuşabildikleri ve nesil farkı olmayan bir iletişim sürecini keşfetmiş ve özdeşleşmeye başlamışlardır.

Çocukların sosyal medyayı kullanma alışkanlıkları ve sıklıkları çocukların ilgisini çekecek içeriklerin üretilmesiyle ve yaygınlaşmasıyla birlikte artmaktadır. Çocuk tüketicilere uygun içerikler, genellikle çocuklar tarafından üretilebilmektedir. Ve yine çocukların ürettiği içerikler ise yine çocuk kullanıcılar tarafından izlenmektedir. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren sosyal medya platformlarını kullanmaya başlayabilmekte ve bu sosyal medya hesaplarını sahip olan çocuklar hesaplar üzerinden içeriklerini üretebilmektedirler. Üretilen içeriklerin büyük bir kısmında ebeveynlerin yönlendirmesi, desteği ve yardımı ile içerik üretiminin gerçekleştiği düşünülmektedir. Çocukların ürettikleri içeriklerin ilgi çekici olması ve etkileşimi oldukça artırması gibi sebeplerden ebeveynler çocuklarına ait çevrimiçi kimlikler

oluşturabilmektedir. Oluşturulan bu kimlikler genellikle çocukların adına ebeveynleri ve bakım verenleri tarafından yönetilmektedir. Özellikle, etkileşim gerektiren ve etkileşimin geri dönüşü olan sosyal medya platformlarını tercih eden ebeveynler, çocukları için oluşturdukları sosyal medya ağlarında çocuklarını küçük birer içerik üreticisine çevirebilmektedir. Sosyal medyada içerik üreten çocuklar, genellikle fazla beceri gerektirmeyen video içeriklere yönelmektedirler. Çocuk kullanıcılar tarafından oluşturulan video içerikleri hedef kitlesi olan çocuk tüketiciler tarafından ilgiyle karşılanmakta ve izlenmektedir. Etkileşimin artmasıyla birlikte, platformlar içerik üreticilerine reklam karşılığında bir bedel vermektedir. Bu alınan bedel ise çocuk üreticiler için ebeveynleri tarafından kontrol edilmektedir. (Atmaca & Akyol, 2021: 527)

Sosyal medyada içerik üreten çocuklar, bu ürettikleri içeriklerde doğrudan veya dolaylı olarak reklam paylaşabilmektedirler. Çocuklar tarafından üretilen içeriklerin büyük bir kısmı ebeveynlerinin kontrolünde olduğundan, oyuncak, yiyecek gibi birçok sponsorluklar çocuklar tarafından içeriğe dönüştürülebilmektedir. Özellikle son dönemlerde hem yurt dışında hem de Türkiye’de çocukların sosyal medya fenomeni olarak içerik ürettikleri görülmektedir. Özellikle ebeveynleri influencer (etkileyici) olan çocuklar, fenomen anne-babalarıyla birlikte içerik üretmekte ve aile influencer’ı olmaktadır. (Atmaca & Akyol, 2021: 527)

Çocukların öğrenmesinde en temel faktör modellemedir. Birçok davranışı gözlemleyerek öğrenirler. Günümüz çocukları anne- baba ve yakın çevre dışında sosyal medya fenomenlerinden de sıklıkla etkilenmektedirler. Bu etki alanlarından en önemlilerinden birisi de YouTube platformudur. Çevresindeki yetişkinlerle birlikte ve çoğu zaman daha fazla

aynı dili konuşabildiğini düşündüğü, nesil farkı olmayan YouTuber’ları rol model alma davranışı daha sık görülebilmektedir. Zamanla bu rol model alma kavramı kopyalama ve taklit etmeye dönüşebilmektedir. (Albayrak, 2020: 16)

Çocukların medya tüketim ve üretim süreçlerinde ebeveynlerin dikkat etmesi gereken çok çeşitli unsurlar vardır. Yetişkinlerin çocukların yaşlarını da dikkate alarak tükettikleri içerikleri, dâhil oldukları sosyal ortamları gözetim altında tutmaları önemlidir. İnternet ve sosyal medya kullanımı konusunda yetişkinler içerik ve kullanım biçimi çerçevesinde öncelikle kendileri olumlu birer model oluşturmalıdır.

6. BOŞ ZAMAN, DİJİTAL OYUNLAR VE BAĞIMLILIK

Oyun, çocuk gelişimde önemli bir yer tutarken aynı zamanda çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimine katkıda bulunmaktadır. Oyun aracılığıyla çocuk, arkadaşları ile sosyalleşmeyi gerçekleştirirken aynı zamanda da oyun ortamında yaratıcılığını gösterme ve geliştirme imkânını elde edebilmektedir. Çocuk, oyun yoluyla gerçek dünya ile ilişki kurar ve öğrendiği somut bilgileri yeni oyunlar kurarak deneyimler ve uygular. Aynı zamanda oyun, çocukta iç denetimi, kendine güveni, sorumluluk almayı pekiştirir. (Atık& Biricik, 2021: 447) “Toplumların tarihsel gelişimlerine bakıldığında çocukların oyun oynadıkları ve oyun ile ilgili oyuncakların kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; arkeologlar, tarihçiler, antropologlar ve sosyologlar yaptıkları araştırmalarında tüm zamanlarda ve tüm kültürlerde çocukların oyunlarına ve oyun araçlarına yer verdiklerini destekleyen çok önemli kanıtlara ulaşımlardır. (Işıkoğlu vd., 2021:151)

Pieter Brueghel tarafından 1560’ta yapılan “Çocukların Oyunları” adlı tabloda yaklaşık seksen farklı sokak oyunu bulunmaktadır. O zamandan beri oyun ve sokak oyunu kültürünün

vazgeçilmeyen bir miras olduğu gözler önüne serilmektedir. Oyun kavramından bahsedilince akıllara çocuklar gelse de her yaştan bireyin farklı beklentilerini yerine getirmek için zaman zaman oyuna yöneldikleri de bilinmektedir. Ama özellikle çocuğun gelişiminde çok gerekli olduğu ve çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığına önemli katkılar sağladığı bilinmektedir. (Atik& Biricik, 2021: 448) Toplumun değişimi ve dönüşümü ile; şehirleşmenin artması, ebeveynlerin dışarıyı tehlikeli bulmaları ve oyun alanlarının azlığı gibi nedenlerden dolayı da çocukların geleneksel oyun kültürü dönüşmeye ve sokağa kıyasla daha güvenilir bulunan evde ekranlarla oyun oynama kültürünün doğmasına neden olmuştur. “Sosyalleşme, etkileşimde bulunma, problemlere çözüm bulma gibi oyunların çocuklara sağladığı kazanımlar dijital oyun kültürü ile yön değiştirmiştir. Çocuklar artık yüz yüze değil ekranlarda arkadaşlarıyla oynamakta, sosyalleşmeyi gerçek hayatta değil sanal ortamlarda gerçekleştirmeye başlamışlardır. Oyun oynamak denildiğinde akıllara ilk gelenin dijital oyun olduğu, çocukların aynı fiziki ortamlarda birlikte bulunmalarına rağmen dijital araçlarla oyun oynamayı tercih ettikleri, serbest zamanlarını dijital oyun oynayarak geçirdikleri, arkadaşları ile genellikle dijital oyunlar hakkında konuştukları yeni bir kültür olarak ortaya çıkan dijital oyun kültürünün doğup hızla yayıldığını bizlere sunmaktadır.” (Atik & Biricik, 2021: 447-448)

Dijital oyunlar, geleneksel oyunlardan farklı olarak teknolojik unsurları ve teknolojinin ürünü olan hizmetleri sunmaktadır. Bu temelde dijital oyunların üç ana özelliği bulunmaktadır: Bilgisayar ortamında üretilmiş görsellerin kullanılması, anlatılara dayanması ve etkileşimlilik.

Dijital oyunlar, kullanıcılarını eğlendiren ve boş zamanlarını dolduran bir araç olmak dışında farklı bir perspektiften bakıldığında çok daha

fazlasıyla dijital kanallardaki eğlence olgusuna, sunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel fırsatlarla deyim yerindeyse boyut atlatmaktadır. Dijital oyunda belli karakterler veya kendi oluşturduğu avatarlar ile kendini tanımlayan ve profilini oluşturan kullanıcı, oyundaki diğer profiller ile toplumsal bir ilişki ve birlik yani grup kurmaya başlamaktadır. Dijital oyundaki gruplaşmalar ve oyuncuların bu gruplardaki seçim ve davranışları, adeta gerçek hayattaki gruplaşmalara benzer bir yapıda ilerlemektedir. (Büyükbaykal & Cansabuncu, 2020: 4) Bu sanal topluluklar içinde de gündelik hayattakine benzer çatışmalar, tarafgirlikler ve bölünmeler olabilmektedir.

Dijital oyunları geleneksel oyundan ayıran diğer bir özellik mobil cihazlarla oynanabilmesidir. İnternet bağlantısı olan veya olmayan bilgisayar, konsollar, tabletler ve cep telefonu ile oynanabilen oyunlar olarak ifade edilmektedir. Dijital oyunların geleneksel oyunlardan bir farkı da macera aramak, şehirler kurmak amacıyla kendi yarattıkları karakterlere rol verdikleri ortamlar sağlamasıdır. Bu tür oyunlara çevrimiçi olarak binlerce oyuncu katılabilmektedir. (Karahisar, 2013: 109) Bilgisayar oyunları her gün sayı ve çeşitlilik bakımından daha da fazla gelişmektedir. Her yaştan ve zevkten insanın oynayabileceği oyunlar mevcuttur. Çocuklarda bu oyun oynayabilen kategoridedirler ve önceden somut olarak oynadıkları oyunları artık ekran karşısında oynamaktadır. “Çocukların oynadıkları mekanik oyunlar gün geçtikçe azalmakta ve dışarıda oyun oynama alışkanlığının da artık yavaş yavaş sona erdiği görülmektedir. Çocukların internete ve dijital araçlara erişimlerinin artması ve kolaylaşması ile dijital oyun oynama sıklığında da artış medyana gelmektedir. Çocukların git gide kendi içlerine kapandıkları, sosyalleşme oranlarının düştüğü, obezite ve diğer fiziki ve ruhsal sorunlarla karşı karşıya kaldıkları yapılan araştırmaların da ortak sonuçları arasındadır. (Atik& Biricik,2021:453-454)

Oyun ve çocuk ilişkisine olumlu bakış açıları da mevcuttur. “Dijital oyun ortamlarına kontrol uygulanmadığı takdirde zarar verebilir; ama eğitim temellerine dayandırılarak ve kontrol altında tutularak devam edildiğindeyse çocukların zihinsel gelişimini olumlu etkileyebilir. Çok kolay olmasa da çocuklarımıza günlük 1-2 saatlik oyun oynama sınırlılığı getirebiliriz.” (Karcı, 2020:163) Karcı’nın da ifade ettiği gibi medya okuryazarlığı eğitimi verilen, bilinçli ve denetimli medya kullanımı sağlanan çocuklardaki medya kullanım etkilerindeki geri dönüş daha sağlıklı ve olumlu olacaktır. Çocukları ve gençleri gelişen iletişim teknolojilerinden ve sosyal medyadan mahrum bırakmak yaşlılarıyla sağlıklı ilişki kurmalarını da kısmen engelleyebilmektedir. Diğer yandan aşırı ve kontrolsüz kullanımlar oyun, ekran, bilgisayar veya internet bağımlılığı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Diğer bağımlılık türleri gibi okullarda zararları kapsamında sıklıkla ele alınmakta, veliler ve çocuklar uyarılmaktadır. Bağımlılığın tanımlanabilmesi için uzmanlar dört temel özellikten bahsetmektedirler. Bunlar, bireysel ihtiyaçların ihmal veya zamanın orantısız kullanımı, bilgisayara ulaşılmadığında duyulan ve dışarı vurulan öfke, teknolojiye daha fazla kaynak ayırmak ve son olarak da başarı kayıpları ve sosyal geri çekilme şeklinde ifade edilir. (Tahiroğlu vd., 2010: 24) Günümüzde ailelerin en çok korktukları durumların başında medya ile ilişkili bağımlılıklar gelmektedir.

7. SONUÇ

Çocuklar modern hayatımızda toplumun en kırılğan kesimi olarak tanımlanıyor. Onların sağlıklı gelişimi başta en yakın bakım verenler (genellikle ebeveynler) olmak üzere çeşitli toplumsal kurumların görevleri arasındadır. Bu çerçeveden bakarak sadece aile ve yakın çevreleri değil, tüm toplumsal kurumların bu konuda sorumlulukları bulunmaktadır. Medyayı genel olarak

gelenekselden dijitale doğru yolculuğunda önemli ve etkili bir toplumsal kurum olarak düşünürsek çocukların beden ve ruh sağlığına katkı sağlayacak, onların iyi olma hallerine destek verecek içerikleri etik ve yasal kısıtlara uygun biçimde üretmeleri önemlidir.

Diğer yandan, çocuğun bir televizyon programını izlemesinde veya bir oyunu oynamasında yaşı, becerileri ve olgunluk seviyesi önem taşır. Elbette ki kontrolsüz medya kullanımı özellikle küçük yaşlarda çeşitli riskler barındırmaktadır. Özellikle çevrimiçi ortamlarda pornografik içerik, reklamlar, kumar siteleri, propaganda içeren aşırılıkçı içerikler, kötü niyetli yetişkinler risk olarak karşımızdadırlar. Tüm bu olumsuzluklar dijital okuryazarlık, denetimli kullanım, filtre ve güvenlik ayarları ve en önemlisi üretken medya kullanımını artırarak en aza indirgenebilir niteliktedir. Çocukların erişim eşitliği içinde içerik ürettiği, paylaştığı ve bu noktada eğitsel ve geliştirici kullanımın çeşitlendiği derecede medyanın varlığı fırsata dönüşebilmektedir.

Risk kavramını tanımlayan büyük ölçüde uzmanlar, öğretmenler, siyasetçiler ve ebeveynler olmaktadır. Oysa çocukların kendi bakış açılarından internet ortamında ne gibi riskler ve olumsuzluklar yaşadıkları da son yıllarda sorgulanmaya başlamıştır. Livingstone ve arkadaşlarının önce İngiltere, sonrasında Avrupa Birliği ve daha da genişleyerek küresel ölçekte gerçekleştirdikleri çevrimiçi çocuklarla ilgili araştırmalar bu ikinci kategoriye girmektedir. Örneğin, 2014 yılında yayımlanan araştırma makalelerinde, 9-16 yaş arası Avrupa ülkelerinde yaşayan çocuklarla bu konuya ilişkin görüşmeleri aktarmışlardır. Çocuklar sırasıyla pornografi, siber zorbalık, şiddet içeriğini en önemli riskler olarak tanımlamışlardır. Birçoğu internetin keyifli ve sosyal ortamından memnun olduklarını ifade ederlerken olumsuzlukların da karşılıklarına çıkmakta olduğunu açıklamışlardır.

Riskler söz konusu olduğunda çocukların en fazla bahsettikleri platform YouTube olmuştur (Hobbs vd., 2014). Diğer yandan 2022 yılında yapılan araştırmalarda YouTube'un ve Instagram'ın yanında daha çok kaygıya yol açan yeni bir platform gündeme gelir. 2022'de ABD'de çocukların ve gençlerin en fazla kullandıkları sosyal medya platformunun TikTok olduğu bulgulanmıştır (Pew, 2022). Artan sosyal medya kullanımı özellikle klip şeklinde eğlencelik, bol efektli videoların paylaşıldığı bu platform yeni nesil eğlence anlayışının da önemli bir göstergesidir. (Aydın, 2021: 73). Platformlar zaman içerisinde farklılık gösterse de medyanın işleyiş mantığı aşağı yukarı aynıdır. Çocukların kendi risk algılarının da dikkate alınarak değerlendirilmesi gerçekçi toplumsal çözümler açısından gereklidir.

İnternet ve sosyal medya sadece şiddet veya uygunsuz içerikler bağlamında değil, tüketim olgusunun yaygınlaşmasına ve çocukluktan başlayarak toplum içinde bireyleri birer tüketici olarak konumlandırmasıyla da ele alınmalıdır. Her şeyin, eğitsel içeriklerin bile eğlenceye döndüğü internet ortamında kelebek ömürlü çocuk şöhretler, satın alınan içerikler, kimlikler, ilişkiler, fikirler gibi her şey kısa ömürlü ve geçicidir. Esasında medyaya dair belki de en önemli risk, daha az görünür ve tartışılır olmakla birlikte içinde bulunduğumuz medya ortamının tüm toplumsal hayata hızla yayılan geçicilik ve hızlı tüketim fikrinin çocukluktan başlayarak öğretildiği ve modellendiği bir laboratuvar görünümünde olmasıdır. Daha genelde, riskler ve fırsatlar çerçevesinde medyayı değerlendirdiğimizde toplumsal kurallarını belirleyen ekonomik ve kültürel yapıların bu ortamları da egemenliği altına aldığı ön kabulüyle politikalar geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akiner, N. & İnceoğlu, Y. (2011). Medya ve Çeşitlilik Kılavuzu: Çocuklarla İlgili İçerik Üretiminde Medya İçin Özdenetim. Mustafa Ruhi Şirin (Ed.) *Çocuk Hakları ve Medya* (s.111- 138). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Akkuş, S., Yılmaz, Y., Şahinöz, A. & Sucaklı, İ. (2015). 3-60 Ay Arası Çocukların Televizyon İzleme Alışkanlıklarının İncelenmesi. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, *Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongre Kitabı*. Ankara.

Albayrak, E.S. (2020). YouTube'un Çocukları. Eda Sezerer Albayrak (Ed.) *Dijicocuk* (s.1-30). Ankara: Gazi Kitabevi.

Arcan, H.E. (2011). Medya Bağlamında Çocuk Hakları. Mustafa Ruhi Şirin (Ed.) *Çocuk Hakları ve Medya*. (s.249 – 262). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Atmaca, S. & Akyol, M. (2021). Çocuk YouTuberların Sosyal Medyada Oluşturduğu Reklam İçerikler. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E- Dergi)*, 6(2), 521-543.

Aydın, B. (2021). Mahremiyet algısının çöküşü: TikTok uygulaması örneğinde bir inceleme. *Smac Journal*. 2(1), 71-89.

Avcı, A. (2011). Çocuk Haklarının Medya Boyutu- Sözleşmeler ve Yasal Düzenlemeler. Mustafa Ruhi Şirin (Ed.) *Çocuk Hakları ve Medya*. (s.89 -105). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Atik, A. & Biricik, Z. (2021). Gelenekselden Dijitale Değişen Oyun Kavramı ve Çocuklarda Oluşan Dijital Oyun Kültürü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 445-469.

Bostancı, M. (2020). Neoliberal Politikaların Dönüştürdüğü İletişim Ortamını Doğru Analiz

Edebilmenin Yolu: Eleştirel Medya Okuryazarlığı. *Uluslararası İletişim Uluslararası Politika* (s.81-97). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Büyükbaykal, C. & Cansabuncu, İ. (2020). Türkiye’de Yeni Medya Ortamı ve Dijital Oyun Olgusu. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*. 4(1), 1-9.

Chevion, N.T. (2011). Medyanın Şiddete Dayalı İşleyişi ve Çocukların Maruz Kaldığı Olumsuzluklar. Mustafa Ruhi Şirin (Ed.) *Çocuk Hakları ve Medya* (s. 185-206). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Çakmak, E. (2013). Çocuk Hakları ve Medya Okur Yazarlığı Eğitimi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 209-224.

“Çocuk”. (<https://sozluk.gov.tr/>). (Erişim Tarihi: Şubat 2023).

Evinç, Ş. G., Akdemir, D., Özdemir, D. F. (2010). Şiddet, Çocuk ve Medya. *Medyada Şiddet Kültürü: Bu öyküde sen anlatılıyorsun*. Konya: Literatürk, 411-432.

Gündüz, U. (2019). Medya Okuryazarlığı Eğitiminde Görselliğin Kullanımı: Dijital Kahramanlar Çizgi Romanı. Ali Murat Kırık (Ed.) *Yeni Medyada Çocuk ve İletişim* (s.29-68). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Güven, S. (2015). *Medyada Çocuk ve Toplumsal Dönüşüm*. Ankara: Orient Yayınları.

Güngör, A. (2021). Sosyal Medyada Çocuk Hakları İhlali ve Çocuk İstismarı: Instagram Anneleri, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021 (54), 1-24.

Hobbs, R. (1997). The Seven Great Debates in the Media Literacy Movement. *Journal of Communication*, 48 (1), 16-30.

Hobbs, R. Kırwil, L.,Ponte, C., Staksrud, E. (2014) In their own words: What bothers children online?. *European Journal Of Communication*, 29 (3), 271-288.

Işıkoğlu, N.E, Bayraktaroğlu, E. & Dülger, D.N. (2021). Çocukların Dijital veya Dijital Olmayan Oyun Tercihleri ve Davranışları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (53), 150-174.

Jolls, T.& Thoman, E. (2008). *21. Yüzyıl Okuryazarlığı Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikle*. Cevat Elma, Alper Kesten (Çev. Ed.) Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Karahisar, T. (2013). Türkiye’de Dijital Oyun Sektörünün Durumu. *Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi I. Uluslararası Sanat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Elif Dastarlı Dellaloğlu, Tuğba Ayas (Ed.) (s.107-113). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Karcı, H.D. (2020). Dijitöçocuk’un Dijital Oyunları. Eda Sezerer Albayrak (Ed.) *Dijitöçocuk* (s.137-170). Ankara: Gazi Kitabevi.

Kılıç, B. & Kaya, S. (2021). Yeni Medya Çağında Çocuk Youtuberlar Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(3), 1141-1156.

Kızır, M. (2020). Yeni Medya ve Çocuk Hakları. Eda Sezerer Albayrak (Ed.) *Dijitöçocuk*. (s.219-251). Ankara: Gazi Kitabevi.

Konuk, N.& Güntaş, S. (2019). Sosyal Medya Kullanımı Eğitimi ve Bir Eğitim Aracı Olarak Sosyal Medya. *Journal EMI Dergisi*, c:3 S: 4, 1-25.

Kütükoğlu, E. (2019). Sosyal Medyada Çocuk Mahremiyeti: Annelerin Mahremiyet Algısı Üzerine Bir Araştırma. Ali Murat Kırık (Ed.)

Yeni Medyada Çocuk ve İletişim (s.273-300).
İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Pew. (2022). Teens, Social Media and
Technology 2022.
<https://www.pewresearch.org/internet/2022/08/10/teens-social-media-and-technology-2022/>.
(Erişim Tarihi: Şubat 2023).

Siepera, E. (2018). *Understanding New Media*.
London: Sage Pub.

Şirin, M.R. (2011). Şiddet Televizyon ve Çocuk
Dostu Medya. Mustafa Ruhi Şirin (Ed.) *Çocuk
Hakları ve Medya*. (s.163-185). İstanbul: Çocuk
Vakfı Yayınları.

Taçgın, Z. (2019). Çocukların eğitiminde mobil
teknolojilerin kullanımı. A. M. Kırık (Ed.). *Yeni
medyada çocuk ve iletişim*. (s. 169-201). Ankara:
Çizgi Kitabevi.

Tahiroğlu, A.Y., Çelik, G.G.,Bahalı, K., Avcı,
A. (2010). Medyanın Çocuk ve Gençler Üzerine
Olumsuz Etkileri; Şiddet Eğilimi ve İnternet
Bağımlılığı. *Yenisymposium Journal*, 48 (1), 19-
30.

UNICEF, (2019). Global Kids Online.
[https://www.unicef-
irc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPORT.pdf](https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPORT.pdf). (Erişim Tarihi: Şubat
2023).

UNICEF. Çocuk hakları.
[https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-
haklar%C4%B1na-dair-
s%C3%B6zle%C5%9Fme](https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme). (Erişim Tarihi:
Şubat 2023).